

УДК 821.134.2 – 96.09

Лебединцева Н.М., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Лебединцева Наталія Михайлівна, к.філол.н., доцент кафедри української філології та світової літератури Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили

Українська літературна критика: зміна горизонтів?

У статті здійснено спробу окреслити основні горизонти функціонування сучасної української літературної критики на основі аналізу найбільш масових спеціалізованих періодичних видань "Слово і час", "Критика" та "Кур'єр Кривбасу". Вирізняє та схарактеризовано в загальних рисах найбільш чітко проявлені напрямки розгортання критичних інтерпретаційних практик у сучасному українському літературознавстві.

The paper makes an attempt to shape horizons of functioning of the Ukrainian contemporary literary criticism. The analysis is based on the close reading of the most influential literary journals Slovo i chas, Krytyka and Kurier Kryvbasy. The paper provides characteristics of the mainstreams of interpretation practices in the current Ukrainian Literary Studies.

Згідно з визначенням, поданим у літературознавчому словнику, літературна критика – це “відносно самостійний вид творчої діяльності, який спирається на практичний тип мислення задля поцінування художньої своєрідності нових літературних творів, їх естетичної вартості, виявлення провідних тенденцій літературного процесу” [5, с. 413]. Своє втілення ця творча діяльність переважно знаходить у різноманітних періодичних виданнях (часописах, журналах, тижневиках, альманахах тощо). Тому, маючи за мету окреслити основні горизонти функціонування української літературної критики сьогодні, ми звернулися до найбільш масових спеціалізованих періодичних видань, які відображають розвиток сучасної української літератури, а отже, й найбільш виразні тенденції у царині літературної критики: “Слово і час”, “Критика” та “Кур'єр Кривбасу”.

Згідно зі здійсненим нами оглядом зазначених періодичних видань, розвиток сучасної української літературної критики можна було б означити насамперед як різновекторний – у силу фактичної некерованості/автономності її розгортання, коли кожне періодичне видання і кожен літературний критик/літературознавець самостійно визначає

власну культурну політику, стиль, принципи і позиції стосовно літератури.

Умовно можна вирізнити три основні вектори, або орієнтири сучасної критики:

- поділ на певні “тусовки” (за місцем проживання-навчання-роботи дослідників та їх творчою біографією)
- характерна тональнісна спрямованість критичного наративу (агресивно-провокативна, суто академічна, освітянська, аутсайдерська, просто філологічна тощо)
- певна тематична спрямованість (маємо на увазі тематичні збірники праць учених або ж спеціалізацією окремих фахових видань чи її відсутність)

При цьому літературна критика у своїй сукупності охоплює практично всі можливі “горизонти сподівань” як самих науковців, так і зацікавлених читачів, оскільки, крім різновекторності, можемо також вирізнити й певну “різновікову” (поколіннєву) зорієнтованість літературознавців, що віддзеркалює невмирущу боротьбу “батьків” і “дітей”. Увиразнює це “тяжіння до всеохопності” й практична не розмежованість постаті літературного критика та літературознавця в сучасному критичному

дискурсі, що теоретично має сприяти підвищенню наукового рівня цього дискурсу.

З іншого боку, не можна не зауважити таких ознак сучасних критичних текстів, як їх “термінологічна захараченість” (переобтяженість подекуди не до кінця усвідомленими й засвоєними іноземними термінами, до того ж далеко не завжди літературознавчого чи бодай філологічного походження) та т.зв. “нарцисичне самозамилування”, від якого дослідники часто не можуть утриматись і яке іноді перетворюється на такий собі обмін компліментами, особливо в межах однієї літературної “тусовки”. Можливо, на цю ситуацію впливає також і той факт, що більшість сучасних літературних критиків є водночас і письменниками – зі своїм власним, художнім поглядом на літературу та її завдання.

Отже, умовно сучасну українську літературну критику можна представити у вигляді певної системи координат, де горизонтальною віссю буде методологічний рівень і напрямок досліджень, а вертикальна вісь визначатиме характерний, часто авторський (оригінальний) стиль критичних текстів.

Відтак, горизонтальна вісь виглядатиме досить закономірно діалектично: від традиційних (описових) методів аналізу за моделлю автор-текст-читач до сучасних та ультрасучасних (новомодних) інтерпретаційних практик.

Цю діалектику досить-таки показово ілюструє опублікована минулого року в журналі “Слово і час” стенограма обговорення монографії Лукаша Скупейка “Міфопоетика “Лісової пісні” Лесі Українки” [9]. Якщо звернути увагу на ті позитивні риси монографії, на яких наголошували учасники обговорення, то можна спостерегти дві основні тенденції: обстоювання принципів традиційного “текстоцентричного” аналізу (термін А.Ткаченка) та вдале поєднання сучасних методів інтерпретації тексту.

На боці першої тенденції – ретельний аналіз самого твору “на глибокому науковому рівні, рядок за рядком, слово за словом, нюанс за нюансом...” (Лариса Мороз), коли “людина не шкодує себе для того, і тільки для того, щоб виразити, чимось збагатити найперше предмет дослідження” (Григорій Штонь). Адже, як зауважив Анатолій Ткаченко, “...ми іноді досліджуємо, власне, якийсь інтертекст, інтерсеміотику, і не знаємо, що, виявляється, є тексти справжні”.

Щодо другого підходу, то, на думку учасників обговорення, “...синтез різних методологій, де бачаться засади герменевтики, феноменології, структуралізму, ритуально-міфологічної школи” дає можливість досліднику

“запропонувати свою інтерпретацію”. (Олександр Астаф’єв), і таким чином охопити “*все те багатство, яке може тільки нести в собі унікальна творча постать*” (Тамара Денисова).

Ця дихотомія взагалі є характерною для української (і, думається, не лише української) літератури, а відтак, і літературознавства, і визначає їх розвиток протягом останніх двох століть.

Щодо вертикальної вісі, то вона відображає всю складність розвитку літературної критики саме сьогодні, в умовах постмодерної переоцінки цінностей та формування нового канону нових канонів). Амплітуда стильових коливань сучасних літературознавчих текстів охоплює два, також досить закономірні полюси: “академічне письмо” та “альтернативне письмо”.

Визначення академічного письма, на наш погляд, досить лаконічно сформулював у вже згаданому обговоренні Віталій Дончик, який зауважив: “*Дослідження тишить справжнім академізмом: цитата за цитатою, речення за реченням аналізується текст, обґрунтовується й доводиться думка, відбувається спочатку екстенсивне нагромодження доказів, визрівають висновки. Це об’єктивна сумлінна наука (не для себе і не про себе)*”. Тобто академічне письмо – це виважене, об’єктивне дослідження, в якому на перший план виходить не дослідник, а матеріал. При цьому методи, використовувані науковцем, мають відповідати тому ж таки матеріалу дослідження, а не “літературознавчій моді”. Апологетом такого підходу можна вважати часопис “Слово і час” – “*єдиний академічний літературознавчий журнал про українську та світову літературу*” [9, с. 31]. Саме в ньому можна знайти найбільшу кількість як ґрунтовних, науково виважених робіт уже знаних науковців (“метрів”), так і аспірантських розвідок, написаних “згідно з вимогами ВАК України”.

Натомість “альтернативне письмо” переважно зумовлене двома факторами: війною батьків і дітей (феномен “infant terrible”) та тими самими постмодерними пошуками (або, наразі, інтенціями), які в сучасному літературознавстві набувають ознак поганої звички. Один із найбільш яскравих представників цього напрямку, ІБТ (Ігор Бондар-Терещенко), влучно означив особливість сучасної (“постсовєтської”) літератури як “жанр літературної еґісторії” [3, с. 232]. Можемо застосувати цей термін і до сучасних літературознавчих студій, позначених зосередженістю дослідників на власному дослідницькому амплуа.

Провідна риса цього типу критичних текстів – агресивність і безкомпромісність тверджень (модель “слухайте сюди”).

Тут, мабуть, не можна не зупинитися на

постатях ІБТ та Є.Барана. У першого часто спостерігаємо тенденцію до навішування ярликів, які нагадують клінічні діагнози: “двадцятилітні позашлюбні діти посткультури” (ІБТ [3, с. 230]), еkleктичність формулювань як ознака ерудованості автора: “Поки що вони молоді, тож коні не винні, а гра в бісер відбувається з дорослими пінкфloydівськими свинями” [3, с. 230-231]; а також очевидна ігрова, інакше – епатажна, позірно самодостатня, спрямованість дискурсу (текст “для себе”).

Стиль Євгена Барана можна визначити як більш щирий і відкритий в емоційному плані, але від цього не менш (якщо не більш) брутальний. Маємо на увазі відверто образливі коментарі книжок, які критикові не сподобалися (стосовно Марії Якубовської, авторки книги “У дзеркалі слова: Есеї про сучасну українську літературу” Є.Баран зауважує, що вона “...звела цей довільний жанр (есе – Н.Л.) до банального базікання домогосподарки” [2, с. 196], а сама робота авторки послідовно визначається як “талмуд”, “книженція”, “пафосний словесний пронос” тощо), а також категоричні висновки-епітафії (з тієї ж статті: “Такої ведмежої послуги з великої любові українська література однозначно не потребує” [2, с. 197]).

Альтернативний дослідницький полюс систематично маніфестує свою принципову позицію по відношенню до академічного літературознавства (у дусі того самого “infant terrible”), і навіть виробляє свій власний літературознавчий сленг: тусівка, літературне збіговисько, сучукрлітература, літпроцесія тощо – вірогідно, внаслідок моди на “постмодерний стьоб” як ознаку сучасності й “продвинутості” мовця, а також власні літературознавчі – елітарні – періодичні видання, які через гранично обмежений тираж і камерну систему розповсюдження (за зразком “прочитай – передай другу”) практично не доступні так званому “широкому колу читачів” (наприклад, періодичні видання “Четвер”, “Кальміус” тощо).

Таким чином, центральну опозицію “академічного” й “альтернативного” письма можна визначити (з легкої руки В.Дончика) як “автор для тексту” і “текст для автора” відповідно. Це співвідношення проілюструємо цитатою зі статті Богдани Матіяш, яка, як видається, перебуває якраз посередині між цими двома полюсами і, намагаючись зорієнтуватись, визначає декілька “внутрішніх питань літературної критики: як чесно реагувати на тексти, яких, може, не приймаєш як читач, але які муши знати як фахівець, що усвідомлює їх місце в літературному просторі? Як не спокуситися на довоклатеоретичні розмірковування, не розпочати погоню за

інтерпретаціями – а це процес таки безкінечний, хоч і навряд чи потрібний для адекватної критики? Як чесно перебути читання цього тексту і, врешті, як говорити про нього правдиво бодай для самої себе?” [6, с. 37].

Поряд із цим, існують і продовжують функціонувати, так би мовити, “вічні” форми рецепції літератури, присутні завжди і всюди, незалежно від конкретних епох і тенденцій. Наразі вирізняємо “суб’єктивізовані нариси” (есе), присвячені процесу осмислення літературного тексту дослідником, які, мабуть, варто розглядати з феноменологічної позиції (модель “я і митець”). Такі есе зазвичай вирізняються плинними оповідними інтонаціями (так би мовити, “вільно форматною оповіддю”) певного в собі “бесідника”. До цього ж напрямку сучасної критики можна віднести й різноманітні герменевтично-описові розвідки, побудовані за схемою “текст-рецепція-текст”, які зазвичай залишають по собі широке поле інтерпретаційних можливостей (наприклад, стаття Я.Голобородька, присвячена творчості Т.Прохаська [4]). Для них характерні інтелектуалізовано мовні конструкти: “дивовижне вміння створювати нові для вітчизняного письменства рельєфи, базовані на смаковитому синкретизмі глибинної народної культури та її постмодерного інтерпретування” (І.Андрусяк [1, с. 18]) або здатність письменника “революційно занулювати багатотонну європейську традицію” (К.Москалець [7, с. 20]), – розлогість і неспішність письма, підкреслена інтелігентність іронічних інтонацій. Подібні критичні/літературознавчі есе переважають, зокрема, в часописі “Критика”.

Також у сучасних періодичних виданнях часто можна натрапити на цілком традиційний, переважно приурочений до ювілейних дат огляд у стилі “життєвий і творчий шлях митця” та незнищенні “ліричні” прочитання обов’язково видатного твору обов’язково славетного письменника (або, принаймні, одного з найяскравіших майстрів) з обов’язковими поетичними метафорами, покликаними зворушити читачів: “лірика молодого глибокого смутку з молоді рани життя”, “відвічне питання: на цій землі грішній воплотити свою творчу сльозу” тощо (Степан Сапеляк [8, с. 193]). Цей кшталт літературознавчих писань можемо віднести на карб інерції шкільної практики викладання української літератури й просто прийняти як даність.

Отже, підсумовуючи цей побіжний огляд, можемо констатувати, що сучасна українська літературна критика переживає період активних творчих шукань. Вона надзвичайно різноманітна й суперечлива. Однак, попри всі суперечності й

Література

1. Андрусяк І. Досвід штилю // Критика. – 2006. – № 5. – С. 18-19.
2. Баран Є. Листи з провінції... “на деревню дедушке” // Кур’єр Кривбасу. – 2006. – № 203. – С. 195-197.
3. Бондар-Терещенко І. Зустрілися німець, поляк і українець... // Кур’єр Кривбасу. – 2006. – № 201. – С. 230-235.
4. Голобородько Я. Практика почуттів, або Бrevіарій Тараса Прохаська // Кур’єр Кривбасу. – 2006. – № 203. – С. 211-217.
5. Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
6. Матяш Б. “...перебути день відносно чесно...” // Критика. – 2006. – № 1-2. – С. 37-39.
7. Москалець К. Весь цей блюз // Критика. – 2006. – Травень. – С. 20-23.
8. Сапеляк С. “І світитись у леті своїх творчих дум...” // Кур’єр Кривбасу. – 2006. – № 203. – С. 192-194.
9. По-новому про “Лісову пісню” Лесі Українки // Слово і час. – 2006. – № 10. – С. 81-85.